

szemle

A 8974 darabos fácánteríték és a fekete Chevik *

„Ha beléptünk az irodába, a rang legbiztosabb jele a telefonkészülékek száma volt. A jól tájékozottak tudták, hogy négy típust lehet megkülönböztetni: a közvetlen nemzetközi vonal, amellyel a népi demokráciák vezetői kapcsolódtak egymáshoz, illetve Moszkvához. [...] az »M« vonal. Miniszteri vonalnak nevezték, de a vezetőknek a Minisztertanács tagjainál szélesebb körét kötötte össze. Úgy tudom, biztosítva volt lehallgatás ellen; a »K« vonal, ami már összekötött bennünket a vidéki vezetőkkel is (párt, tanács, fontosabb vállalatok, rendőrség stb.); a közönséges közvetlen városi vonal, ami abban az időben nagy kincznek számított. A hierarchia legalacsonyabb szintjén a központon keresztül kapcsolt mellékállomások álltak csak rendelkezésre. (Ezt csak az nem hallgatta le, aki nem akarta.)”¹

Az idézet Hegedüs András egykori miniszterelnöktől származik, aki életrajzi írásának nagy részében a pártállami elit életét át- meg átszövő kiváltságokat mutatja be. Ezek egyike volt a K-vonal is; a kiváltságoknak ezt a jelképesnek mondható elemét választotta Majtényi György is új munkája címéül. Továbblapozva a könyvet kiderül, hogy a szerző – aki korábbi művében² az egypártrendszer „új értelmiségének” létrejöttével, megjelenésével és e csoportkategória megalkotásával foglalkozott – a kedvezmények világán túllépve, a kommunista elithez tartozók életét mutatja be: hol mindössze felvillantja, hol pedig részletesen is görcső alá veszi életük színte-

* MAJTÉNYI György: *K-vonal. Uralmi elit és luxus a szocializmusban*. Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest, 2009. 312. p.

¹ HEGEDÜS András: *A történelem és a hatalom igézetében*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988. 167–168.

² MAJTÉNYI György: *A tudomány lajtorjája. „Társadalmi mobilitás” és „új értelmiség” Magyarországon a II. világháború után*. Gondolat Kiadó–Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2005.

reit, munkakörülményeiket, szabadidős elfoglaltságaikat, használati tárgyait. A bemutatott életmódbeli elemekhez a viszonyítási alapot főként a Horthy kori elit mindennapjaiban felbukkanó jelenségek szolgáltatják.

Mivel napjainkra a társadalomtörténet olyan erősen telítődött a kultúra iránti fogékonysággal, hogy az egykor művelődéstörténetnek, újabban pedig (új) kultúrtörténetnek nevezett történeti aldiszciplína immár nem „sajátíthatja ki” magának a kultúra tanulmányozását. Ennélfogva a kötet a társadalomtörténeti és/vagy kultúrtörténeti munkák közé sorolható. Nemcsak hagyományos kultúrtörténetet olvashatunk itt, hanem az „új kultúrtörténet” („*new cultural history*”) irányzatához tartozó részeket is. A szerző forrásainak sokfélesége igazolja a munka műfaját (műfajait): a történeti szakmunkák mellett levéltári források, szépirodalmi munkák, építészeti és vadászati szakirodalom, valamint személyesebb jellegű források (visszaemlékezés, napló, interjú, sőt fénykép) is sorakoznak köztük. A műfaji besoroláson túl elmondható, hogy a *K-vonal* a mindennapok története, az *Alltagsgeschichte* mellett (amely szerint a nagy folyamatok mögött – a makroszemléletű társadalomtudományos történetírás mellett vagy éppen azzal szemben – meg kell mutatni az egyének történeteit is) az elit kultúrtörténetével foglalkozik. Megjegyzem, a mindennapok története és az elit kultúrtörténete nem mond elent egymásnak, hiszen az elitnek is voltak mindennapjai. Elmondható továbbá, hogy Majtényi György az elitet egy olyan, a társadalom többi részétől elkülönülő csoportnak tekinti, amelynek „magatartásmintái hatnak a társadalom valamennyi szereplőjére” (15.), így könyve az eliten túlmutatva voltaképpen a korszakot megélők igen jelentős részének társadalomtörténeti és/vagy kultúrtörténeti jellemzőivel foglalkozik.

A könyv hat fejezetre tagolódik (I. A kastélyban. Új elit születik; II. K(áder)vonal. Fogyasztási szokások; III. Hagyomány és újítás. Egyetértés a vadászatban; IV. Találkozások. A rendszer és emberei; V. Luxus. Nyilvános és félnyilvános terek; VI. Folt a kék díványon. Az elit és a luxus). Mindezt elő- és utószó, valamint a szereplő személyek rövid életrajza egészíti ki.

A kezdő fejezetben, az elit szórakozásáról olvasva, ritka pillanat tanúii lehetünk: az egy kastélyban játszódó jelenetben ugyanis a „történelem színpadján” egyszerre tűnik fel mindkét elit, a hanyatló és a feltörekvő. Az elitcsere során az új és a régi vezetőréteg gyakorta érintkezett egymással, hiszen a régi elithez tartozók nehezen vetkőzték le szokásaikat, a maguknak helyet követelőknek pedig több-kevesebb idő kellett ahhoz, hogy új szokásokat alakítsanak ki. Így – mint azt maga a szerző is írja – az új elit „az életformák hagyományozódása szempontjából valamiféle közvetítő szerepet töltött be: száraz szivacsként szívta magába

mindazt, amit a régi hagyományokból befogadhatott, és így a Horthy kori tradíciók egyik letéteményesévé, sőt folytatójává vált” (219.).

Az első fejezetben található Majtényi rövid elméleti bevezetője is (a kötetben elszórva felbukkannak még történelemelméleti kérdések), amelyben az elit fogalmának meghatározásához azt a szociológiából eredeztetett, de más társadalomtudományok körében is elterjedt hatalmi (uralmi) orientációjú definíciót teszi magáévá, amelyet Max Weber dolgozott ki:³ „hatalomnak nevezük a központi akarat másokkal szembeni feltétlen érvényesítését, uralomnak viszont a valamely szempontból elfogadott, legitim parancsnoklást”. Ebből kiindulva Majtényi az „uralmi elit” megnevezést alkalmazza az egypártrendszer legfőbb irányítóira, mondván, hogy a „hatalomgyakorlás lehetősége még a diktatúrában sem volt korlátlan” (15.). A szerző a továbbiakban még azt is megvizsgálhatta volna, hogy ez esetben mit jelent a hatalomhoz (uralomhoz) szorosán kötődő legitimitáció fogalma. Takács Tibor többek véleményében osztozva úgy véli, hogy Weber elmélete nem veszi figyelembe azt, amikor az adott uralom nem teljesen legitim, de nem is egészen illegitim, tehát a német szociológus szempontrendszere részben leegyszerűsítő, nem ad teljes körű értelmezési keretet. Weber elméletének kidolgozása óta az uralom kérdéseivel foglalkozók kutatásai „nyilvánvalóvá tették, hogy az uralom legitimitásának különböző fokozatai és módzatai lehetségesek”. Egy Takács által ismertetett megközelítésben a legitimitációnak jogi, morális, illetve szociológiai elemei vannak. Törvényes-e az uralmi viszony alapja, mennyire felel meg az adott társadalom által követendőnek tartott elveknek, milyen nyilvános aktusok mutatják, hogy a társadalom az uralmi viszony legitimitásának értelmében cselekszik. Vagyis a kérdés az: milyen cselekedetekből mérhető le az, hogy egy társadalom az uralmi viszonyt és ezáltal az uralmi elitet megerősíti.⁴ A *K-vonalban* ez a kérdés nyitva marad, vagy a szerző az egypártrendszer elitjét mindvégig teljes egészében legitimnek, elfogadottnak tartja.

A további fejezetekben a szerző különböző területeken ábrázolja a kommunista elit életmódját. Bepillantást nyerhetünk abba: hol éltek, milyen bútorokat, tartós fogyasztási cikkeket, ruhákat szereztek be vagy vásároltak, milyen autóval közlekedtek, a világ mely részére utaztak, hol üdültek, milyen körben vadásztak, illetve hol gyógyultak, és hova temetkeztek. Olvashatunk még a kötetben a foci világról, illetve az élmunká-

³ WEBER, Max: *Gazdaság és társadalom*. 1. k. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1987. 77.

⁴ TAKÁCS Tibor: *Döntéshozók: Városi elit és városi önkormányzatok Nyíregyházán a 20. század első felében*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2008. 34.

sok miliójéről is. Utóbbi két mikrovilág a rendszer legitimációs terepeként is értelmezhető, hiszen az e területeken „kiemelkedő” teljesítményt elérők a társadalomban előrelépésre, kedvezményre számíthattak.

Az említett témák közül, úgy gondolom, a vadászatnál, a focinál, valamint a sztahanovisták világánál érdemes kicsit hosszabban elidőzni. A szocialista korszak, mint oly sok mindenben, a vadászat terén is több jelentős változást hozott. Az egypártrendszer idején a vadászterületek kivétel nélkül állami kezelésbe kerültek, a vadásztársaságok tagsága pedig zömében megegyezett a korszak prominens személyeivel, miáltal a korábbiakhoz képest jelentősen szűkült a vadászati lehetőség. Egyvalami maradt változatlan a korábbi és későbbi időkhoz képest: a vadászatnak gyakran volt kiemelt szerepe a személyes karrier építésében. Aki nem az elittel vadászott vagy nem volt lehetősége vadászatra, az úgy érezhette, hogy kimarad a „jóból”, aki viszont a politikai élet meghatározó személyiségeivel járta az erdőt, az „megfelelő viselkedést tanúsítva” lehetőséget kapott karrierjének egyengetésére. A vadászattal ellentétben, úgy gondolom, a futballal és a sztahanovistákkal kapcsolatos rész kevésbé illeszkedik a kötet koncepciójába. Míg ugyanis a vadászat és a többi életmódbeli elem révén az elitről tudunk meg információkat, addig a focival és az élmunkások miliójével már olyan területre lép a szerző, ahol felbukkannak az elit tagjain kívül mások is: a futballisták és a meccset látogatók, illetve az élmunkások és a gyári munkásság többi része. Véleményem szerint a IV. fejezet inkább a hatalmat kezükben tartók döntési mechanizmusaira (a tettek mögött meghúzódó szándékokra), az elit pozíciójából fakadó mérhetetlen hatalomra és az általuk felkínálható lehetőségek tárházára, a sportolók és élmunkások világára, illetőleg a rendszert irányítók legitimációs törekvéseire, szándékaira ad rálátást.

Az új elit nemcsak önmaga számára alakított ki új szokásokat, hanem akarva-akaratlan az élet egyes területein a társadalom egészére vonatkozóan is meghatározta, megváltoztatta a mindennapokat. Mint a szerző írja: „Az új társadalmi rend képviselői nemcsak egyes jelenségek átfogalmazására törekedtek, hanem deklaráltan bizonyos életformák eltüntetésére is.” (166.) Bezáratták vagy állami kezelésbe vették például a polgári értékeket képviselő vendéglátóhelyeket, mivel azokat az új rendszer a régi világ szimbólumainak tartotta.

Az elit azonosságtudatáról általánosságban „megállapítható, hogy nem volt olyan ideológia, sem olyan társadalmi azonosságtudat, amely [...] egy zárt, kiváltságos helyzetű közösségbe való tartozás érzetét erősíthette volna a pártvezetőkben. A rendszer ideológiája [...] valamiféle munkásöntudatot és -identitást is kialakíthatott – ez azonban inkább

hivatkozási alap volt, semmint összetartó erő” (215.). Viszont a javakban bővelkedő életmód és az azzal járó szokások – a régiek és az újak egyaránt – már olyan jelenségek voltak, amelyek összetartották az elitet. Az életmódbeli elemek „eleinte az elért pozíciót, az uralmat jelképezték” (217.), az idő múltával azonban már az elit identitásának egyik alappillére lett a minél jobb élet, a luxus utáni vágy.

Majtényi több életutat is végigkövet (például a vadász, utazó gróf Széchenyi Zsigmondét vagy a hosszú ideig emigrációba kényszerült, nemzetközileg ismert vadászét, Nagy Endréét). S bár ezek a személyek első pillantásra nem tűnnek „jelentős” figuráknak, életük egy-egy része, vagy akár csak egy-egy tettük, arra indítja a szerzőt, hogy úgy beszéljen róluk, mint akik kisebb-nagyobb mértékben hatottak a körszakra.

A munka vázolt sokszínűségéből jól látszik, hogy nem hagyományos történetírói technikával készült, hiszen az elit mindennapjainak története és/vagy az elit kultúrtörténete nem mesélhető el egy lineáris elbeszélői szálra felfűzve. Ez oknál fogva Majtényi mozaikos vagy töredezett elbeszélői technikát alkalmaz, s teszi mindezt úgy, hogy a saját kontextusában vizsgálja a szövegeket. A „szövegben nem egyetlen irányból közelítem meg a tárgyat, hanem – a nézőpontok és értelmezések pluralizmusa jegyében – több kortárs szemlélő szempontjait is figyelembe veszem. Sok szálon futnak az események, s fejezetenként váltok témát (és nézőpontot).” (9–10.)

Külön kiemelnék két jelenséget a könyvből – egyet követendő példaként, egyet pedig elmarasztalásként. Igen jó ötletnek tartom a kötetben található betűrendes életrajzi mutatót, amely jól hasznosítható olvasás közben és a későbbi tájékozódásnál is. A névmutatóval ellentétben viszont a végjegyzetek inkább bosszúságot okoznak, hiszen nehezítik a jegyzetek iránt érdeklődők számára az olvasást. Megjegyzem, szokatlan is, hogy lábjegyzet helyett végjegyzet bukkanjon fel egy szakkönyvben.

Majtényi György munkája olvasmányos, jól megírt mű; a jó stílushoz pedig sikerült olyan korfestő képanyagot társítania, amelynek zöme ismeretlen volt eddig a nagyközönség előtt. A könyv mozaikszerűségéből adódóan jó néhány témával áll elő, és éppen a szerteágazó témakör az, amely élményszerűvé teszi az olvasást, hiszen a témák együtt mutatják be vagy árnyalják az olvasó számára az egykori elitre jellemző életmódbeli elemeket. Olvasás közben pedig egyre élesebben kirajzolódik a szerző egyik fő mondanivalója: a mindenkori elithez hasonlóan a szocialista kori vezetőréteg – a letűnt elit életének folyamatos ostorozása ellenére – sem utasította el mindennapjaiban a kényelmet, a luxust.

Kritikátlanul – Horthy főrendőre a szélsőjobboldalról*

Az első összefoglaló írás a magyarországi nemzetiszocialista mozgalmak történetéről nem a világháború befejeződése után készült. Tehát nem a nyilasuralom pusztítása feletti elborzadás hívta életre, bár nem is tudományos érdeklődésből született, és a szerzője sem volt történész. Az elkészült mű azonban nem vált széles körben ismertté, hiszen eredetileg sem szánták a nagyközönségnek. Ez az összefoglalás 1943-ban készült, s a nyugati hatalmakkal folytatandó előzetes béketárgyalások háttéranyagául szolgált volna. Nem meglepő tehát, hogy a mintegy 130 lap terjedelmű gépirat a *Külgyminisztérium Béke-előkészítő Osztályának* anyagában maradt fenn.¹ A dokumentum borítóján *A magyar nemzetiszocialista mozgalmak története* cím felett a politikai mozgalmakat és pártokat megfigyeltető rendőrségi vezető, Sombor-Schweinitzer József neve szerepel szerzőként.

Az összeállítás hat fejezetre tagolódik. Ezek közül a szöveg mintegy kétharmadát kitevő első fejezet időrendben ismerteti a címben megjelölt témát 1932-től 1943-ig. A további öt, rövidebb fejezet pedig tematikus érvgyűjtemény. Ezek közül kettő a magyar nemzetiszocialisták és a német állam szoros kapcsolatát igyekszik dokumentálni, majd egy fejezet a magyar kormány zsidópolitikáját mentegeti, egy pedig a baloldali mozgalmakkal szembeni engedékenységét bizonygatja. Az utolsó fejezet a Magyarországra nehezedő német gazdasági nyomást igyekszik érzékeltetni.

A munka legalább három szempontból tarthat igényt a történészek figyelmére. Egyrészt a nemzetiszocialista mozgalmakról közölt adatai, másrészt a rendőrség (s ezáltal a kormányzat) szélsőjobbképe, valamint az 1943-as béketárgyalásokra szánt érvei miatt. Ezek a szövegben szorosan összefüggnek. A nyugati hatalmakkal tervezett tárgyalások során ugyanis a kormány azt kívánta kidomborítani, hogy Magyarország a reá nehezedő német nyomás ellenére mindent elkövetett, hogy megvédelmezze a zsidóságot, s lehetővé tette a politizálást a demokratikus és baloldali erőknek. A magyar béke-előkészítőknél azt kellett volna hangsúlyozniuk, hogy az országban a német érdekek elsősorban a magyar nemzetiszocialista kisebbség közreműködésével érvényesültek. Ezek pedig a rendőrség által üldözött rendbontók, felforgatók, hazaárulók, gyak-

* *Rendőrségi célkeresztben a szélsőjobb. Dr. Sombor-Schweinitzer József rendőrőkapitány-helyettes feljegyzése a szélsőjobboldali mozgalmakról, 1932–1943.* A bevezetőt írta és jegyzetekkel ellátta: Kovács Tamás. Gondolat, Budapest, 2009. 157 p.

¹ MOL XIX-J-1-a 6. doboz II-2. tétel (régijelzet: OL Küm. III/2/121.)

ran pedig köztörvényes bűnözők voltak, akiket Németország anyagilag is támogatótt. A szöveg tehát ezt a képet akarta sugallni, pedig ez számos elemében nem felel meg a valóságnak. Éppen ezért fontos, hogy a forrást megfelelő kritikával olvassuk.

A Béke-előkészítő Osztály iratanyagában található dokumentum pontos keletkezési körülményei ismeretlenek. Biztos annyi, hogy 1943 áprilisánál nem keletkezhetett előbb, mivel a szöveg egy helyütt egy 1943. április elsejei újságcikkből idéz, másutt pedig egy pontosan nem datált 1943. áprilisi eseményről esik szó.² Megállapítható, hogy a dokumentum rendőrségi jelentések, bírósági ítéletek, újságcikkek és a *Képviseelőházi Napló* kivonatolásával született. Ez a magyarázata annak, hogy egyazon személy neve váltakozva, több alakban is előfordul a szövegben (például Balthazar – Baltazar, Süttö – Sütő, Roos – Roos, Wirth – Wirt).³ Az a tény, hogy a kivonatoló nem egységesítette a neveket, a szerző személyéről árulkodik. Miközben ugyanis a dokumentum címlapján Sombor-Schweinitzer József neve szerepel, valószínűtlen, hogy ő ne ismerte volna pontosan a szélsőjobboldal prominens figuráinak a nevét. Azaz valószínűsíthető, hogy Sombor-Schweinitzer csak a nevet adta az összeállításához, de a kivonatolást nem ő csinálta. (Sőt, talán az is vélelmezhető, hogy nem is egy személy állította össze az anyagot.) Sombor-Schweinitzer szerzőségének egyébként az is ellentmond, hogy a szöveg egy helyütt egy 1940-ben történt esemény kapcsán utal személyére, ám tévesen főkapitány-helyettesnek címezi, noha ekkor még csak rendőrfőtanácsos volt.⁴ Az pedig nehezen hihető, hogy a cím- és rangkorságban szenvedő Horthy-korszak egyik prominense a saját három évvel korábbi rangját eltévesztette volna. A szöveg szerkesztetlenségéből, fésületlenségéből továbbá az is jól látszik, hogy sietősen készült. Itt-ott betoldások olvashatók a margón, a fejezetcímeket számozatlan oldalakon utólag szúrták be a kész szöveg sorszámozott lapjai közé.⁵ Jellemző a szerkesztetlenségre, hogy a 27. lap alján a szöveg mondat közepén marad félbe, s a következő lapon új bekezdés kezdődik.

² A *Nemzeti Újságban* 1943. április elsején megjelent cikkből idézet olvasható a 113. lapon, Gróf Schlippenbach 1943. áprilisi estélyéről pedig a 100. lapon. (A továbbiakban a levéltári dokumentumra lapszámmal hivatkozom, míg a dokumentumot közlő forráskiadványon belüli szöveghelyet oldalszámként adom meg.)

³ A felsorolt névalakok közül az általam elsőként írtak a helyesek. Roosz József nevét azonban a forrás következetesen rövid o-val írja.

⁴ Lásd a forrás 54. lapján.

⁵ Egészen konkrétan: a címlap, valamint az előszó és az első fejezet címének kivételével a fejezetcímek kerültek számozatlan lapokra. Így az eredeti szöveg összesen 121 számozott és 7 számozatlan lapból állt. A 128 lapból 127 maradt ránk, a 89. lap ugyanis eltűnt.

A forrás egyébként a kutatók számára eddig sem volt ismeretlen. Elsőként Lackó Miklós hivatkozott rá, immár több mint négy évtizede megjelent monográfiájában.⁶ A szöveg kiadására azonban sem addig, sem a rákövetkező negyven évben senki sem vállalkozott. A feladatot Kovács Tamás, a Magyar Országos Levéltár munkatársa vállalta, aki sajtó alá rendezte, jegyzetekkel és bevezető tanulmánnyal látta el a szöveget. A *Pártok és politika* sorozatban megjelent kecses kötet kiadását a Táncsics Mihály Alapítvány, valamint az MTA–ELTE Pártok, Pártrendszer, Parlamentarizmus Kutatócsoport támogatta. A kiadványt szakmailag Sipos Péter ellenőrizte. Előszót Gecsényi Lajos írt hozzá.

Forráskiadásról lévén szó, a recenziens dolga meglehetősen egyszerű, hiszen a szöveggondozóval szemben egyértelműek a követelmények. Pontosan kell a forrás szövegét közölnie, magyarázó jegyzeteket készítenie a szöveg jobb megértéséhez, valamint meg kell állapítania a forrás értékét. Természetesen tisztáznia kell a szöveg keletkezésének körülményeit (beleértve a szerzőséget, a szöveg készültének idejét és okát), valamint közölnie kell a forrás lelőhelyét.

Mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy a szöveg mondatainak átírása alapján pontos. Szembetűnő azonban, hogy a címoldalról lemaradt Sombor-Schweinitzer neve, s a szöveg fejezeteinek a beosztását a negyedik fejezettől elvétette a közreadó. A negyedik–hatodik fejezetet ugyanis a harmadik fejezet alfejezeteiként sorolta be, holott azok attól logikailag is jól elkülönülő, önálló fejezetek. Ezenkívül elmaradtak az egyes fejezeten belüli szövegtagolást szolgáló „sorminták”, így például a fejezetvégi összefoglalók egybeolvadnak az utolsó alfejezettel. A forrás szavait egyébként Kovács olyannyira hűen igyekezett visszaadni, hogy többnyire az eredetiben előforduló helyesírási-nyelvi hibákhoz is ragaszkodott.⁷ Néhány esetben azonban hibásan írta át az eredeti szöveget. Így például „Szemék-tanács” lett a Szemák Jenő vezette törvényszéki testület (98.), egy helyütt „Zommer Ferenc” néven szerepel Zimmer Ferenc (80.), és néhány kisebb értelemszavarási hiba is előfordul.⁸

Ennél nagyobb baj: nem jelöli, hogy egyes szövegrészek utólag lettek beszúrva a dokumentumba, noha ez a forrás elkészülésére vonatkozóan információértékű. Ezt a legegyszerűbben szövegkritikai jegyzettel lehet

⁶ Lackó Miklós: *Nyilasok, nemzetiszocialisták, 1935–1944*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1966. 60. 38. lapalji jegyzet.

⁷ Például a „December másik felében” kifejezés. (72.)

⁸ Erre példa a lemaradt tárgyrág a 126. oldalon a zárójeles bekezdés végén, vagy a feleslegesen beszúrt névelő a 116. oldalon az első sor lefelejtén.

tett volna megoldani. Ilyet azonban Kovács nem alkalmazott. Ennek és a bevezető ilyen vonatkozású szerkesztői megjegyzéseinek hiányában az sem derül ki, hogy a szöveg két „megszakadásánál” az egyik esetben a szöveg a következő oldalon új bekezdéssel folytatódik, míg a másik esetben valójában nem a szöveg szakadt meg, hanem a forrás egyik lapja hiányzik.⁹ Következetlen Kovács a személynevek átírásában is. A legtöbb esetben megőrizte a forrásban hibásan írt névalakot, máskor viszont jelölés nélkül javította, néhány esetben pedig szögletes zárójelet alkalmazott a javításra. Nem derül ki ugyan a szövegkiadói bevezetőből, de logikus, hogy szögletes zárójelben mindenütt a szerkesztő megjegyzései állnak – ezeket azonban ki lehetett volna váltani a már említett szövegkritikai jegyzetekkel. Az viszont érthetetlen, hogy néhány esetben miért vannak aláhúzva vagy dőlttel szedve egyes szavak.¹⁰ A forrás szerzőségével és keletkezésével kapcsolatos bizonytalanságok miatt mindenképpen indokolt lett volna a beszúrások, valamint a forrásban szereplő következetlenségek és hibák jelölése.

Mit tudunk meg a forráskiadásból magáról a dokumentumról? A bevezető tanulmány mindjárt az első mondatban megadja a forrás lelőhelyét. A szerzőség és a keletkezés időpontjának kérdésével azonban nem foglalkozik részletesen. Szerzőnek egyértelműen Sombor-Schweinitzert tekinti, a keletkezés időpontját pedig 1942. december – 1943. január elejére teszi, noha a szöveg nyilvánvalóan nem keletkezhetett 1943 áprilisa előtt. A dokumentum keletkezésének körülményeiről sem tudunk meg részleteket. Az 1943-as magyar béketapogatózásokat ugyanis Kovács nem ismerteti, s a témát kutató úttörő történész, Juhász Gyula munkásságára sem hivatkozik. A bevezető tanulmány két nagyobb témakörrel szól: Sombor-Schweinitzerről, valamint a rendőrségi hírszerzésről. A Sombor-Schweinitzert bemutató rész azonban elsősorban az 1944 utáni életútra koncentrál, nem pedig a forrás szempontjából releváns időszakra, így például a szövegben említett 1940-es Hubay-féle incidensre sem tér ki.¹¹ A rendőrségi információszerzésről szóló részek érdekesek, még ha néhol nem is világos, hogy a közölt adatok miért relevánsak. E részek egyébként azt sugallják, hogy a Horthy-kori rendőrség mindenről tudott, mégpedig a legapróbb részletekig. Ezt azonban a most kiadott forrás nem támasztja alá. Abban ugyanis alig láthatóak a Ko-

⁹ Amint említettem: a dokumentum 27. lapján szakad félbe a szöveg (lásd 67. oldal). A hiányzó lap pedig a 89. (124. oldal.)

¹⁰ Előbbire lásd például a kötet (ettől kezdve erre hivatkozom) 124., utóbbira 64–65.

¹¹ Vö. 95.

vács által említett apró részletek (pontos hely, idő, a résztvevők száma és összetétele). Az ellenben nagyon is figyelemreméltó, hogy a forrás közismert kérdésekben téved. A korai nyilas mozgalom kapcsán ugyanis azt állítja, hogy előbb Festetics Sándor lépett be a mozgalomba, majd pedig Pálffy Fidél.¹² A forrás Szálasi nyugdíjaztatását 1933-ra datálja, továbbá az *Új Magyar Munkás* nevű újság egyetlen megjelent lapszámát 1935-re, azaz a valóságosnál két évvel korábbra teszi.¹³ Ráadásul az 1939-es választások kapcsán a szöveg 31 nyilaskeresztes, s további 11 „testvérpárti” mandátumot említ, azaz a „párton kívüli szélsőjobboldali” képviselőkről nem szól.¹⁴ Kovács mindezeket figyelmen kívül hagyta.

Valójában máshol sem igen találunk forráskritikai megjegyzést. A kérdést Kovács Tamás elintézi a bevezető végén tett kijelentéssel, miszerint a forrás „tényszerű”, bár „némi elfogultság mégis tetten érhető”.¹⁵ Ahhoz azonban, hogy a szöveg „tényszerűségét” megállapíthassa, össze kellett volna vetnie azt a kivonatoláshoz használt eredeti dokumentumokkal: rendőrségi jelentésekkel, periratokkal, képviselőházi naplókcal és a sajtóval – továbbá ahol van, a szakirodalommal. Így kiderült volna, hogy hol és milyen irányban torzított az összeállítás. Mindenesetre a szövegben nem csupán „némi elfogultság” érhető tetten. Ennek érzékeltetéséhez elég csupán a szöveg szóhasználatát megvizsgálni. Így például egy békés nyilas tüntetés kapcsán arról értesülünk, hogy „a rendőrség kénytelen volt kardlapozással visszaszorítani a tüntetőket”.¹⁶ Másutt azt olvashatjuk a „némi elfogultságot” eláruló szövegben, hogy „a parlamentben Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter erélyesen megleckéztette a hangoskodó nyilas képviselőket”.¹⁷ De a nyilasok bűnlajstromáról készült statisztika is meglehetősen szervesen illeszkedik a szövegbe, ráadásul az sem derül ki, hogy e bűncselekmények egy több százezer taggal rendelkező mozgalom „számlájára” írhatóak, s az esetek egy része politikai természetű.¹⁸

Ha tekintetbe vesszük a forrásszöveghez készített 272 lapalji jegyzetet, nyilvánvaló, hogy Kovács Tamás jelentős munkát végzett.¹⁹ A jegyzete-

¹² 42.

¹³ 45. és 46.

¹⁴ 80.

¹⁵ 29.

¹⁶ 100.

¹⁷ 95.

¹⁸ 106. Vö. UNGVÁRY Krisztián: Kik azok a nyilasok? *Beszélő*, 2003/6. 58.

¹⁹ A kötetben található 348 jegyzetből 272 készült a forrás szövegéhez, a többi 76 pedig a bevezető tanulmányhoz.

tek kétharmada a forrásban szereplő személynevekhez készült életrajzi megjegyzés. A fennmaradó mintegy 90 jegyzet harmada hivatkozás, fele tárgyi magyarázó jegyzet, s a maradék – alig tucatnyi megjegyzés – tekinthető forráskritikáinak.²⁰ Kovács tehát elsősorban a forrásban található személyek azonosítását, másodsorban és korlátozottabb mértékben a szöveg megértését segítő magyarázatokat, valamint a szövegben hivatkozott könyvek, újságcikkek, periratok beazonosítását tekintette feladatának. A forrás kritikai mérlegelését azonban mellőzte.

A kiadott szövegben – a névmutató tanúsága alapján – mintegy 260 személy szerepel.²¹ Ezek több mint kétharmadáról kapunk életrajzi jegyzetet. A választott forma azonban nem a legszerencsésebb. Hasznosabb lett volna egy annotált névmutató a lapalji jegyzetek helyett. Így néhány más kisebb hiba²² mellett az is kiugrott volna, hogy az egyes életrajzi jegyzetek nem egységesek. Van, ahol egy-egy rövid megjegyzést olvashatunk, máshol a személyhez köthető könyvre vagy levéltári dokumentumra történik hivatkozás, leginkább azonban eltérő mélységű rövid életrajzot kapunk. Természetesen nem várható el, hogy egy ismeretlen egykori nyilasról ugyanolyan jegyzet készüljön, mint egy közismert politikusról. De azt érdemes lett volna eldönteni, hogy milyen adatok szerepeljenek például a születés és a halálozás idejére és helyére vonatkozóan.²³ Az sem egészen érthető, hogy miért éppen azokról készült csak jegyzet, akikről készült. Az ilyen egyenetlenségek oka láthatóan nem mindig az adathiány. Külön kellemetlenség, hogy kétséges az életrajzi jegyzetek megbízhatósága is. Persze, aki kutatta már a korszak szélsőjobboldalát, az tudja, hogy némi bizonytalanság elkerülhetetlen. Mégis feltűnő például, hogy Kovács szerint Málnási Ödön 1937–1938-ban egy évig volt börtönben, miközben éppen a kiadott forrás rögzíti, hogy 1938 szeptemberétől 1941 februárjáig raboskodott.²⁴ És több más, fontos személy esetében is be-becsúsztak hibák.²⁵ (Az életrajzi adatok helyesbítésé-

²⁰ Meglátásom szerint a következő számú jegyzetek minősíthetők forráskritikáinak: 117., 185., 225., 226., 279., 309., 310., 316., 317., 322., 323., 343., 345.

²¹ Ezekon kívül találtunk néhány személyt, aki nem került be a névmutatóba. Jellemzően a csak családnévvél szereplők ilyenek. De például a „Hitler-kormány” kifejezést sem találhatjuk meg a névmutató alapján.

²² Gál Csaba esetében nem az első előfordulásnál található a jegyzet, Zsengellér Józsefről pedig két jegyzet is készült (232. és 304.).

²³ Például a 81. oldalon találunk csak évvel, valamint pontos dátummal, végül dátummal és hely megjelölésével azonosított személyt is.

²⁴ Erről lásd 67. és 105. Vö. Kovács életrajzi jegyzete: 53., 139. számú jegyzet.

²⁵ Néhány további példa: Temesváry Lászlóról például azt sugallja a jegyzet, hogy a háború után nem tért vissza Magyarországra, holott csak 1956-ban emigrált, mint ahogy ezt másutt Kovács is írta. (Kovács

hez Szakály Sándor hibajegyzéke hasznos segítség.)²⁶ Többször hiányolhatja az olvasó a tárgyi magyarázó jegyzetet is, s a meglévőkhöz is csak ritkán kapcsolódik szakirodalmi hivatkozás.²⁷ Ilyeneket Kovács lényegében csak a választási eredményekhez ad.

A fentiek alapján megállapítható, hogy érdekes forrást kapott kezébe az olvasó. A szövegkiadás erénye, hogy – néhány kisebb javítással – helyettesíti az eredeti levéltári dokumentumot. Jegyzetei pedig sok értékes adat összeadászását teszik feleslegessé, még ha nem is száz százaléki megbízhatóak. Számos hivatkozás (különösen a levéltári anyagra utalók) a további kutatómunkát segíti. A kiadott dokumentum egyes állításairól azonban nem tudjuk meg, mennyi a valóságalapjuk. Több konkrét példa és a keletkezés körülményei miatt azonban minden okunk megvan rá, hogy kételkedjünk bennük.

Paksa Rudolf

Meddig menetelnek?*

Ebből az olvasmányosan megírt publicisztikai munkából megtudhatjuk, hogy nem vagyunk egyedül: nemcsak nálunk, hanem Közép-Kelet-Európa minden országában teret nyer a szélsőjobboldali radikalizmus. Az osztrák újságíró-szerzők – Gregor Mayer és Bernhard Odehnal – az események, jelenségek ismertetése mellett korlátozottan, „tényfeltáró újságírók módján” a kiváltó okok bemutatására is vállalkoztak. Előjáróban mégis hangsúlyozni kell, hogy a könyv nem tudományos értekezésből született, hanem az újságírók saját szakmájuk eszközeit és nyelvezetét felhasználva összegezték addigi munkájuk során szerzett tapasztalataikat és ismereteiket, amelyek szakmai körökben akár felszínesnek is hathatnak. A téma aktualitása és a látványos közép-európai kitekintés miatt azonban a honi szakmának sem lehet érdektelen a könyv megjelenése,

Tamás: A nyilas emigráció 1945–1968. *Rubicon*, 2008/1. 64–68.) De Csia Sándort, Szálasi bizalmasát is összekeverte a politikus Csiánál majd egy évtizeddel idősebb névrokonával. Wirth Károly esetében pedig a halálozási adatot tünteti fel ismeretlennek, noha tudható, hogy 1944 decemberében halt meg.

²⁶ SZAKÁLY Sándor: Forrásközlés, illetlen nagyvonalúsággal. *Fons*, 2009/3. 397–405.

²⁷ Ismét csak egy kiragadott példa: a 73. oldalon is hasznos lett volna az „RV” rövidítésű nyilas szervezet megjegyzetelése, s egyúttal meg lehetett volna említeni Máthé Áron vonatkozó tanulmányát is.

* Gregor MAYER–Bernhard ODEHNAL: *Aufmarsch. Die rechte Gefahr aus Osteuropa*. (Felvonulás. A jobboldali veszély Kelet-Európából.) Residenz Verlag, St. Pölten–Salzburg, 2010. 297. p.

hiszen a német nyelvterületen ez és az ilyen jellegű publikációk befolyásolhatják a közvélemény, a tudományos élet, sőt a politikai döntéshozók véleményformálását is a mi kis hazánkról és a szomszédainkról. Német nyelven ez az első összegzésre és egyben tényfeltárára is törekvő publikáció.

Gregor Mayer nem véletlenül került a téma közelébe. A 2000-es évek elejéig meghatározó jelentőségű közvéleményt formáló osztrák lapok (*Profil*, *Standard*) és a német hírügynökség (DPA) tartottak igényt kelet-európai beszámolóira, és a 2003-tól folytatott közel-keleti tevékenysége mellett továbbra is szoros, személyes szálak fűzik Európa keleti régiójához. Mayer korábban is foglalkozott a magyar jobboldallal: a Grazban 2002-ben kiadott, az európai jobboldali populista politikusokról szóló kötetben írt Orbán Viktorról is. Évekig élt Budapesten és Belgrádban, ebből következően ő készítette a könyvben szereplő interjúkat Magyarországon és Szerbiában. Társa, Bernhard Odehnal, szláv nyelveken is beszélő, ugyancsak bécsi lapoknak információt szállító újságíró; a cseh és szlovák interjúkat ő jegyzi a publikációban. Az előszót a magyar származású Paul Lendvai – Ausztriában élő újságíró és televíziós személyiség – írta. Lendvai a könyv érdemeként említi, hogy e munka segítségével az Európai Unió nyugati országai – vagy legalábbis a közel százmilliós német nyelvterület lakossága és gazdasági szakemberei – a volt keleti blokk államait új perspektívából ismerhetik meg: nemcsak a profitszerzés és a befektetések irányából értékelhetik, hanem az egyre markánsabb formát és kereteket öltő szélsőjobb térnyeréséről is tudomást szerezhetnek; ha ez nem is az a nézőpont, amelyre mi itt, Közép-Kelet-Európában a legbüszkébbek lehetünk.

Magának a műnek a keletkezéséről nem sok mindent tudhatunk meg a szerzőktől. A bevezető nem a keletkezés körülményeiről, technikai kivitelezésről szól, hanem összefoglalja a szerzők által legfontosabbnak tartott súlypontokat; ezért a munka végén már nem is volt szükség összefoglaló fejezetre, a végső tapasztalatok és benyomások megfogalmazását az olvasóknak engedték át. Országoként külön-külön vizsgálták meg a jobboldali radikalizmus megerősödésének körülményeit – történeti, politikai kontextusba ágyazva. Minden ország esetében átlátható és kívülálló számára is érthető történelmi áttekintés segíti az olvasót az összefüggések, fogalmak, mozgalmak megértésében; mindezt szórakoztató olvasmányként vetették papírra. Az al- és fejezetcímek utalnak a szerzők szakmájára, akár szalagcímnek is beillenek, mindenesetre figyelemfelkeltők, ha nem is mindig felelnek meg a tudományos címadás kritériumainak. Újságcikkekre jellemző eszközökkel plasztikusan ecese-

telik a szélsőjobb aktivitását, a felvonulásokat, a zenei rendezvényeket vagy a főként romák ellen elkövetett gyilkosságokat. Mindezt tárgyilagosan, moralizálástól mentesen teszik, mindenki számára érthető hasonlatokkal, filmklasszikusoktól vett példákkal színesítve.

Az elvontnak tűnő történeti fejtegetéseket emberközelivé és megfoghatóvá teszik a radikális jobboldal nemzeti „vezetőivel” készített interjúk. A másik oldal véleményének megismertetése céljából azonban nemcsak mozgalmi vezetőkkel, hanem az adott ország újságíróival, emberi jogi aktivistákkal, értelmiségiekkel is folytattak (bár nem túl nagyszámú) beszélgetéseket, amelyeket alapul véve gyakran igen kritikus kijelentéseket olvashatunk. A szélesebb olvasóközönség elérése, a könnyebb kezelhetőség végett kerültek a lábjegyzetek alkalmazását, ám ez támadási felületet nyújthat, hiszen ismételten szerepelnek a szövegben beszédek, gondolatok, gyakran szó szerinti idézetek is, amelyekről nem tudjuk, pontosan honnan valók; a források ismerete további támpontot adhatna, és csökkentené a munka „komolyságának” a megkérdőjelezhetőségét. Erre nem sokkal a könyv február közepi megjelenése és március eleji bécsi bemutatója után magyar szélsőjobboldali honlapokon már utaltak is. A történelemben, politológiában kevésbé jártas olvasók számára szerencsés lett volna a gyakran szóba kerülő szakfogalmak definiálása, egymástól való elhatárolása, a jelentéstartalom-beli különbségek feltüntetése (például radikális szélsőjobb – neonáci – ultranacionalista). A szerzők, noha német anyanyelvűek, de a kelet-európai nyelvek ismerői is, így kellő empátiával viseltetnek a szemnek és fülnek szokatlan egyéni betűkkel és kiejtésekkel szemben, így a mellékletet dicséretes módon „kiejtési útmutatóval” kezdték. A tudományos elvárásoknak megfelelően országoként felsorolták azokat a mozaikszavakat és rövidítéseket, amelyeket nem oldottak fel a főszövegben. Szintén országos bontásban tüntették fel a felhasznált irodalmat. Ahogy a szélsőjobboldal fiatal kliensei, úgy a szerzők is meglátogatták és az irodalomjegyzékben fel is tüntették azokat a honlapokat, amelyek a témával összefüggésbe hozhatók. A melléklet végén a névmutató segít a főszövegben lévő nevek közötti eligazodásban. A kemény borítású könyv szép kivitelű, kiegyensúlyozottan tagolt. Hatásos borítóképpel – a Magyar Gárda bakancsairól – indít, középen nyolc oldalon keresztül színes képek támasztják alá és teszik látványosabbá az olvasottakat; több fénykép talán még inkább a publikáció javára vált volna.

A jelenlegi szélsőjobboldali aktivitás már nem azonos a rendszerváltások után közvetlenül megszületett jobboldali radikalizmussal – ezzel a kezdő gondolattal indít a könyv. 1989 után minden egykori szocialista

országának megvolt a maga nemzeti mozgalma: *Partidul Romania Mare* (Nagyromán Párt), Magyar Igazság és Élet Pártja, *Slovenska Národná Strana* (Szlovák Nemzeti Párt), *Sdružení pro Republiku – Republikánská Strana Československá* (Egyesülés a Köztársaságért – Csehszlovákia Köztársasági Pártja). Az elmúlt húsz évben a régi pártok vagy felmorzsolódtak, vagy vezetőjük szalonképtelenné vált korrupciós botrányai miatt, illetve beolvadtak az átlagos, szélsőségektől mentesebb politikai szerepbe. Többéves, többnyire agresszív hecckampányukkal azonban elvetették a magokat, amelyek most a legifjabb generációban szárba szökkennek.

Ez az új generáció a húszas éveiben jár, vezetői is mindössze harminc körüliek. Már demokratikus társadalomban nőttek fel, az államszocialista diktatúrát csak elbeszélésekből ismerik, mégis úgy viselkednek, mintha diktatúrában élnének. Határozottak, lelkesek, és bíznak benne, hogy elérik a céljaikat; a szerzők véleménye szerint az „utcat szeretnék meghódítani”. (12.) A hagyományos propagandaeszközök (nyomtatott sajtó, felvonulások, plakátok, koncertek, esetleg futballmeccsek) mellett a modern, 21. századi kommunikációs csatornákat (internet, közösségi portálok, blogok, YouTube és egyéb fájlmegosztók) és hálózatokat is rendkívül hatásosan alkalmazzák. Ezek segítségével erős kötődéseket, illetve gyors információáramlást, egyéni szubkultúrát, közösségi érzést teremtenek. A fiatal generáció számára az új propagandaeszközökön túl az akciók, felvonulások „élménygazdagsága”, a happeningezés közvetítése is rendkívül fontos. „Ők ezt szórakozásból, a provokálás örömeiből teszik. Számukra cool nácinak lenni.” (140.) Az 1990-es évek szkinhedjei többnyire a társadalom legalsóbb rétegeiből származtak, ezzel szemben a 21. század elejének szélsőjobb kliensei között egyre többen a középosztályhoz tartoznak, egyetemisták és szakmunkások is nagy számban vannak köztük. Egyes vezetők éppen vállalkozók, nemzeti gicset, könyveket és pólókat árulnak üzleteikben mozgalmuk tagjainak, növelve ezzel a csoporthoz tartozás érzését és – nem mellékesen – saját jövedelmüket. Ezek a fiatalok elvesztették hitüket a fennálló rendszerben. Számukra a rendszerváltás után kiharcolt polgárjogok magától értetődők és természetesek, mégis úgy érzik, hogy a politika magára hagyta őket. Mindenütt (sajnos, gyakran nem is alaptalanul) korrupció és „mutyizást” hangoztatnak. Magukra veszetesként tekintenek, akiktől mindent elvesznek, miközben mások – cigányok, zsidók – egyre többet kapnak. Éppen abban rejlik mozgalmuk ereje, hogy propagandájukban igazságok és a féligazságok keverednek, az érzelmekre hatnak és hisztériát keltenek. Mindehhez egyoldalúan hangoztatják a múltban elszenvedett sérelmeket (Trianon, szerb területek elvesztése a balkáni háborúk

idején), amelyekből minden közép-kelet-európai országnak kijutott a történelme során. Sajnos, sérelmek – részleges, vagy teljes körű – feldolgozására állami szinten még nem került sor a régió egyetlen országában sem; ezek a szálak elvarratlanok, az államszocializmus alatt mélyen elhallgatott sebek azóta sem gyógyultak be, hiszen a gyógyszer és a balzsam keresése nem is volt cél. Nem tudom, hogy a kelet-európai szláv nyelvekben van-e szó a német *Vergangenheitsbewältigung*ra, a múlt feldolgozására, mert magyarul nincs! Ami jól jelzi, hogy amire nincs szükség, arra nem is kell önálló szó; minek is kellene szembenézni a magyar múlttal, miért kellene feldolgozni?

Aki eddig nem sokat tudott a szélsőjobboldali szubkultúra öltözködési, viseletbeli szokásairól, annak a könyv elolvasása után erről is alapos ismeretei lesznek. Az 1990-es évek szkinhedjei fekete öltözetben és többnyire kopaszra nyírt fejjel kószáltak az utcán. Noha a fekete egyenruha egyes mozgalmaknál, így a paramilitáris Magyar Gárdánál megmaradt, nem vált egyeduralkodóvá. Minden országban a nemzeti szimbólumok (zászlók, címerek) és köszönések mellett megjelent a német szélsőjobbtól átvett baloldali szimbolika, és feltűntek új öltözködési elemek (fekete-fehér kockás „palesztin kendő”, baseballsapka vagy akár Che Guevara-póló) – ezekkel már szélesebb klientúrát képes megszólítani a mozgalom. A kemény mag azonban nem adja fel az egyezményes és internacionális jelek használatát: így a sötét vagy fekete bakancsban fehér cipőfűző, aztán a dekódolt pólófeliratok: „*Nazi – Just do it!*” (a *Nike – Just do it!* alapján) vagy a 88-as szám (a német ábécé 8. betűje a „h”, amely megduplázva azt jelenti, hogy „*Heil Hitler*”).

Ideológia és struktúra szempontjából léteznek különbségek országonként, de vannak alapvető hasonlóságok, azonosságok is. Kelet-Európa nem vagy alig ismeri a nyugati típusú munkaerő-bevándorlást, így ebben a régióban a xenofóbia csupán a saját, évszázadok óta helyben lakó kisebbségek ellen irányulhat. Szélsőjobb olvasatban ez a szerzők által megvizsgált országokban mindenekelőtt a cigányságot (a romákat) jelenti. Az antiszemitizmus elsősorban Magyarországra, Szlovákiára és Szerbiára jellemző. Ámde az erősödő „antikapitalista” tendencia és a morális indíttatású globalizációellenesség mögött mindenhol tetten érhető a zsidóellenesség, hiszen a világméretű egyesülési folyamat mögött a „zsidóság hatalmának” erősödését vélik felfedezni. Egyéb endemikus kisebbség ellen is fellépnek igen határozottan és erőszakosan – így Bulgáriában a törökök ellen. Meglepő lehet, de a szlovákiai szélsőjobb nem tekinti a felvidéki magyar kisebbséget elsődleges céltáblájának. A homofóbia valamennyi ország szélsőjobb mozgalmában meghatározó szerepet tölt be.

Az új generáció már hálózatokban gondolkodik; több országban is tapasztalható, hogy kapcsolódási pontokat keres a határon túl. Így a cseh radikális jobboldal német és osztrák kapcsolatokat ápol, a felvonulások szervezésében és a propagandájukban is számos német elem és példa gyökeresedett meg. A szlovák és a magyar szélsőjobb egymással keresi az együttműködési fórumokat. Ámde se a cseh és a szlovák, se a balkáni jobboldali mozgalmak nem működnek együtt.

Több kérdés is felmerülhet az emberben, ha elolvasta a könyvet; egy dilemma azonban biztosan kikristályosodik, mégpedig az: kik és milyen pénzekből finanszírozzák ezeket a mozgalmakat, vagy valóban csupán az önfenntartásból virágoznának ennyire?

A válasz felkínálása nem feladata a publikáció szerzőinek. Ők láttelelet, pillanatnyi kórképet vázolnak fel. Arra mégis felhívják a figyelmet, hogy Európának és az Európai Uniónak a legkevésbé van szüksége arra a destabilizációra, amit ez az ultranacionalizmus okozhat. Sajnos, még nem tudhatjuk a megnyugtató válaszokat az olyan kérdésekre, hogy valóban képesek lesznek-e és akarnak-e a régió jobbközép pártjai egyértelműen elhatárolódni a tőlük jobbra álló erőktől? Vagy elégséges ezeket a pártokat, illetve vezetőiket a parlamentáris hatalom közelébe engedni, és azáltal veszítenek radikalizmusokból, majd betagozódnak és belesimulnak a demokratikus játékszabályokba a hatalmuk megtartása végett?

A szerzők hangsúlyozták azt, ami a publikáció arányaiban is megmutatkozik, hogy a magyar radikális jobboldal bemutatásának nagy jelentőséget tulajdonítanak (a könyv több mint egyharmada foglalkozik Magyarországgal). „Ebben a közép-európai országban a radikális, antiszemita és romaellenes magatartás és vélemény a társadalom jelentős részét elérte és áthatotta.” (15.) A nyugati újságírók szemüvegén keresztül ismerhetjük meg a Jobbik és a Magyar Gárda történetét, a 2009-es európai parlamenti választási sikert, és szemléltetésként számos idézetet olvashatunk. Dicséretére válik a szervezőknek, ahogy Magyarország 20. századi történetének sorsfordulóit és csomópontjait összefoglalják a 2. alfejezetben. Az alfejezetek az aktuális magyar politikai életben járatlan külföldi olvasó számára is plasztikusan és jól követhetően mutatják be Orbán Viktor előkészítő szerepét a Jobbik térnyerésekor. Nem feledkeznek meg a szerzők a baloldal szerepéről és Gyurcsány Ferenc őszödi beszédéről, illetve arról a dühről sem, amely a szocialistákkal szemben érvényesült és a Jobbik szavazóbázisának markáns kibővülésében csapódott le. Egy biztos: a szerzők nem rajonganak Orbán Viktorért, akit a más országokról szóló fejezetekben (Szlovákia, Horvátország) mint a jobboldali populizmus és radikalizmus megtestesítőjét idézik. Nemcsak a vezetők életraj-

zát és a Jobbik ideológiáját ismerhetjük meg, hanem számos, a közelmúltban elkövetett romagyilkosságról is olvashatunk, amelyek felelevenítése biztosan nem válik a magyar olvasó kárára sem.

A Csehországról szóló fejezet a radikális nemzeti *Dělnická Strana* (Munkáspárt) és további neonáci csoportosulások (*Odpor/Nemzeti Ellenállás* és *White Justice/Fehér Igazság*) tevékenységét vázolja fel. Míg a cseh radikális jobboldal számos technikát vesz át német nyelvű szomszédjától, addig a szlovák szélsőjobboldal, nevezetesen a *Slovenská Pospolitost'* (Szlovák Közösség) cseh kollégáitól igyekszik tanulni. A gettószűrés nem került el a Szudéta-vidék egykori ipari központjait sem. Litvinov egykoron szocialista városként a barnakőszén-bányászatra épült; az 1990-es évek folyamán azonban a „fehér” munkaerő elvándorolt, és helyükre cseh és még nagyobb számban szlovák, szinte teljesen munka nélküli roma „bevándorlók” érkeztek. A település hanyatlani és pusztulni kezdett, és a „cigányterror” szinonimája lett. 2008 őszén a „Munkáspárt” megtartotta a városkában az első felvonulását, és a lakosság mindvégig a felvonulók mellett állt, őket „nemcsak szóban, hanem anyagilag is támogatta” (111.). Ezt novemberben újabb akció követte, ebben már neonáci csoportosulások is részt vettek, és az egész megmozdulás erőszakba torkollott. A cseh közvéleményt sokkolták az események, a politika felébredt, és szigorúan végrehajtandó intézkedéseket fogantatott. Fokozták a rendőri jelenlétet, megemelték a szociális munkások számát, lépéseket tettek a köztisztaság megőrzésére, a szlovákiai romákat pedig hazaküldték. Sajnos, a magas munkanélküliség problémáját azóta sem tudták megoldani. A cseh szélsőjobbtól sem áll távol az antiszemitizmus. Csehországban már évek óta törvény bünteti a soá tagadását. 2009-ben nemcsak Magyarországon, hanem Németországban is megtiltották a neonáci felvonulást augusztus 17-én, Rudolf Hess halálának évfordulóján, így az ünnepelni akarók Csehországba utaztak, ahol ilyen tiltásra nem került sor. Mégis kijelenthetjük, hogy a zsidóellenesség Csehországban kevésbé elterjedt, mint Magyarországon, Szlovákiában vagy akár Lengyelországban. 2007-ben, a magyar példát követve, ott is megalakult a *Národná Garda* (Nemzeti Gárda).

A szlovák fejezet hatásosan kezdődik egy, a magyar és a szlovák radikális jobboldaliak között lefolytatott párbeszéddel. Ebből kiderülhet az olvasó számára, hogy Trianon ellenére ők nem elsődlegesen egymás ellenségei, hanem léteznek számukra ennél nagyobb problémák is, amelyeknek a megoldására együttesen kell törekedniük. Ilyen közös ügy a „cigánybűnözés” leküzdése vagy a nemzetközi tőke elleni küzdelem. A magyar és a szlovák szélsőjobb követői azonos korosztályhoz tartoznak. Márian

Kotlebas közel egyidős Vona Gáborral és szintén tanári végzettségű, ahogy a szerb Mladen Obradović *Obraz*-vezető is történelemtanár. A szlovák 20. századról adott többoldalas történelmi áttekintésből megismerhetjük a radikális jobboldal szimbolikáját, programját, történelmi példaképeit. Andrej Hlinka és Vojtek Tuka mellett nyomon követhetjük a Tiso-kultusz alakulását, amely első csúcspontját a rendszerváltás után érte el. Tudjuk, hogy Zsolna egykori polgármestere, Ján Slota (1990–2006) a külföld kitarató ellenkezése miatt mondott csupán le egy Jozef Tiso-emlékmű felállításáról. Slota pártja, a *Slovenská Národná Strana* (Szlovák Nemzeti Párt) az ország legrégebbi pártja, amely ellenségképét a magyar és a roma kisebbségben lelta meg. A szerzők véleménye szerint „Slota a szlovák belpolitika bohóca, és tudatosan erősíti ezt a képet”. (184.) A további oldalakon sem fukarkodnak a kritikával. A nemzeti párt és az attól még jobbra elhelyezkedő, Kotlebas vezette *Slovenská Pospolitosť* (Szlovák Közösség) együttműködése nem valószínű mindaddig, amíg Slota pártja nem csökkenti magyarelles kirohanásait, vagy Kotlebas pártja nem azonosul ezzel a céllal, és ideológiájában nem következik be paradigma-váltás. Mindenesetre a romaellenességben mind a két párt egyetért. Malina Hedvig (Hedviga Malinová) ügyét is segítségül hívják a szerzők a magyar–szlovák viszony bemutatására, nem leplezve kritikájukat.

Szerkezetileg és felépítésében a horvát szélsőjobbal foglalkozó fejezet a legkevésbé kidolgozott, talán éppen azért, mert ebben az országban nem alakultak ki minden oldalról lehatárolt radikális jobboldali pártok, inkább csak különféle szervezetségi szintű, többnyire *ad hoc* jellegű, elsősorban neonáci tömörülésekről beszélhetünk. Ennek a fejezetnek és talán a könyvnek is a legsikeresebb és leginformatívabb része a horvát 20. századi történelmet összefoglaló, sokkoló 2. alfejezet, amelyet nemcsak a német nyelvű, hanem a magyar olvasók is nagy haszonnal forgathatnak (különösen ami az ustasamozgalmat, ideológiáját és második világháborús pusztító tevékenységét illeti). A fejezet bemutatja az 1990 utáni jobboldal viszonyát a horvát ustasa-fasiszta múlthoz. Megismerhetjük a Thomson-féle ultranacionalista popzene népi populistá ideológiáját, amelynek legfontosabb elemei a „háborús hősnak” tekintett háborús bűnösök éltetése, a „zsidó világ-összeesküvés” és a kommunisták (amelybe minden baloldali érzületű beletartozik) elítélése. Franjo Tuđman nehéz erkölcsi-politikai örökségét és annak máig ható következményeit sem kerülik meg a szerzők, sőt ehhez kapcsolódva mutatják be a horvát jobboldal alakulását az elmúlt 20 évben.

A Szerbiáról szóló fejezet egy, a közelmúltban megesett, sokkoló történettel indít. 2009 őszén futballhuligánok és neonácik egy belgrádi,

utcai kávézóban megölték egy 27 éves francia futballrajongót, mert az nem szerbül beszélt. A szerzők leírása szerint a szerb lakosság ekkor mutatta ki először nyíltan megdöbbenését a szélsőjobboldali erőszakkal kapcsolatban. A rendőrség 24 órán belül előállított tíz gyanúsítottat, akik 18–22 éves egyetemisták és jó családból származó fiatalok voltak. Kiderült, hogy a szerb szélsőjobboldal erős támogatást kap az ortodox egyház ifjúsági szervezeteitől, olyanoktól, mint az *Obraz* vagy a „Mozgalom 1389”. A szerb ortodox egyház egyes körei és a szélsőjobb közötti összefonódás jellegéről és okairól is felvilágosítást kapunk. „Az új szélsőjobb különösen sikeresen toboroz az egyetemeken. Magukat a szerb értékek és tradíciók megmentőjének és megőrzőjének tekintik, amelyek az ortodox kereszténységből vezethetők le, és amelyeket »az új globális világrend« veszélyeztet.” (239.) Az erkölcsi és nacionalista oldalról támadható ellenségképek elsősorban a magyar, albán, zsidó kisebbséget, a homoszexuálisokat vagy a kritikus újságírókat és emberjogi aktivistákat érintik. A szituációt tovább bonyolítja, hogy a szerzők megítélése szerint a szerb titkosrendőrség – amely a jugoszláv kommunizmus óta töretlenül és megszakítások nélkül működik – 40–50 szélsőjobboldali csoporttal is szoros kapcsolatokat ápol. Így a 2008. februári, Koszovó függetlensége elleni megmozdulások kapcsán a szerzők erős irányított-ságról beszélnek, amelyet a populista Vojislav Koštunica a Nyugat meggyőzésére igyekezett felhasználni.

A legrövidebb fejezet a bolgár szélsőjobbról, a *Bulgarski Nacionalne Sojuz* (Bolgár Nemzeti Szövetség) és fiatal vezetőjéről, Bojan Rasatéről szól. Ragyogó példát olvashatunk az 1876-os bolgár felkelés interpretációja kapcsán arról, hogy Kelet-Európa milyen görcsösen ragaszkodik a történelmi eredetmítoszokhoz és a nemzeti kataklizmákhoz, és milyen agresszívan elutasítja azok tudományos alapú kritikáját. A bolgár radikális nacionalisták első számú ellensége az országban élő közel 10%-nyi török kisebbség, de küzdenek ők a romák, az EU, a NATO és a zsidóság ellen is, noha a bolgár társadalomban nincsenek mély gyökerei az antiszemitizmusnak. „A bolgárok még ma is büszkék rá, hogy kormányaik a német nyomásnak ellenállva 48 000 zsidót megmentettek a megsemmisítéstől.” (264.) Bojan Rasate életre hívta a *Nacionalna Gvardiát* (Nemzeti Gárda), amelynek egyenruhája (fekete nadrág, barna ing, fekete nadrágtartó, fekete sapka) csak annyiban tér el a nemzetiszocialista SS-étől, hogy viselői nem horogkeresztes, hanem a nemzeti színű (fehérezöld-piros) zászlóval vonulnak fel.

Mindegyik ország szélsőjobb mozgalmá vélt, remélt vagy éppen valós történelmi gyökerekre, hagyományokra hivatkozva igyekezik valami-

fajta nemzeti identitást közvetíteni. Az elmúlt húsz év sikertelenségét bűnbakokon, hatalmon lévő politikusokon, pártokon kéri számon, magukat rendszertagadó ideológiájukkal körülbástyázva. Ellenségképek segítségével és valamiféle megváltást hirdetve erősítik az összetartozás, a hovatartozás érzését, s adnak jövőképet klienseiknek. Felülreprezentált közöttük a fiatal, irányt vesztett vagy éppen kapcsolódási pontot kereső generáció; tagjait nemcsak az internet nyújtotta új hálózati kapcsolatok vonzzák, hanem a felvonulások és rendezvények „event” jellege (happening) is. Önfenntartó vagy öngerjesztő-e ez a folyamat? Vagy a demokratikus mechanizmusok képesek lesznek rá, hogy ezeket az autoriter vezetésre törekvő irányzatokat „betörjék”, és politikusaik a legális hatalomhoz közel kerülve maguk is demokratikusan szocializálódnak? Nem tudhatjuk.

Murber Ibolya